

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2001. MÁRCIUS

76. SZÁM

BALOGH TAMÁS

„Műszereik segítségével állandóan figyelni fognak”

KARINTHY FRIGYES: UTAZÁS FAREMIDÓBA¹

Csodálatos a muzsika hatása. Mintha kívülről, a Szépség és Valóság világából dörömbölné valaki lelkünk ajtaján – de már nem értjük a szavát. Faremidóban ezt a nyelvet beszélik – és Gulliver, a vándor, egy percre úgy hitte, már-már megérti. És akkor írta ezt a regényt.

(Utaazás Faremidóba)

A régi ismerős

Gulliver 1726 óta utazgat a világ félreeső tájain. 1914-től Magyarországon is megfordul, majd 1916-ban már innen indul új útra.²

Nem véletlen, hogy Karinthy őt választotta hősége. Talán nem csak a Swift-Gulliver-i vitriolos hangvétellel érzett rokonságot, nem csak a forma tetszett meg neki, hanem talán az a (kimondatlan) előny is, amit lehetséges és reménybeli olvasóinál el akart érni. Gulliver régi ismerős, a népszerű mesekiadásoknak köszönhetően nemcsak az irodalomkedvelő ember ismeri, de jóformán mindenki. Mint ahogy Robinson neve hallatán azonnal a lakatlan (később az ő általa belakott) sziget jut eszünkbe, úgy Gulliverről mindig a törpék és az óriások. Az olvasó ismeri és szereti ezeket a regényeket, kíváncsi a történet folytatására. Karinthy pedig kihasználta ezt.

Mivel archetextuális folytatásról van szó, nem kell újításokra törekedni; a gulliveriáda egyik jellemzője a műfaji jegyek állandósága, Karinthynek nem kell az-
zal „bajlódnia”, hogy kitalálja Gulliver elbeszélésének formáját, stílusát, hősének nyelvét; ezek adottak. Mint

KARINTHY FRIGYES
(1887–1938)

*Szervetlen lényként
tökéletesek, megfigyelésük,
hogy a szerves anyag csak
betegség – az emberiség nem
más, mint a Föld legnagyobb
betegsége. S bár megtehetnék,
hogy technikai fölényüket
kihasználva eltüntessék az
egész baktériumtenyészetet,
mégsem teszik: rájöttek, egy-
más vérért kiontvá megteszi
helyettük ezt maga az
Emberiség.*

ahogy adott a seborvos személye is, akit így nem kell megteremteni, múltat kreálni neki, bemutatni.

Még kevésbé, hiszen az *Utazás Faramidóba* 1916-os megjelenése előtt két évvel ő fordította le az első négy utat. A kiadás még forgalomban volt, így támaszkodhatott a teljes gulliveri kaland olvasói előismeretére. Így az olvasó tudhatja (emlékezhet rá), hogy voltaképpen mi volt Swift-Gulliver, és mi lesz Karinthy-Gulliver célja: „*Tanítani s megismertetni akarom az embereket: jogot ad nekem erre, szerénytelenség érzete nélkül, az a véletlen szerencse, hogy oly sokáig éltem a tökéletes Hauhnbnm-ek országában.*”³

Utazva tanítani tehát.

A jármű

Én pedig kijelentem, hogy minden izgalmam ellenére megint és újra beleülök a berregő masinába, mihelyt alkalmam lesz rá, és ha a Holdba akar repülni, akkor is.

Mielőtt repülőgép lett volna a világon, gyerekkoromban, képzeletemben és álmomban folyton ott keringtem a Duna fölött, s meg voltam győződve róla, hogy én fogom feltalálni. Majd mikor Blériot mérgesen dongó sárga darazsa elröpült a fejem fölött, ezerkilencszáztízben, a Tattersallban, ahová szekéren jutottam ki a nagy tolongásban: a bámuló tömeggel együtt magam is úgy ordítottam, ámulva és artikulálatlan hangokon, mint a vadember, mikor a föld megnyílik alatta. Rajongó ódát írtam a repülő emberekről, ugyanaz nap s már akkor ott motoszkált bennem első és egyetlen színdarabom terve, A gyáva hős, aki földhöz ragadt halálfélelmétől éppen azzal szabadul meg, hogy elszakad tőle, s a felhők közt eszmél rá ennek az ostoba és oktalan félelemnek az okára: ölni akart, s azért félt ő is öléstől és nem a haláltól.

*Ott voltam, természetesen, a magyar repülés kezdeteinél, Rákoson, mely a magyar repülés őskorának és hőskorának tanúja volt. Láttam Takács és Székely és Swahulay istenkísértő vászonsárcányát, s repültem Wittmann Viktorral, aki az első tanult és művelt, külföldön végzett magyar pilóta volt.*⁴

Kosztolányi Dezső nem szerette a modern kor technikai újításait, még az írógéptől is óvakodott. Az *Esti Kornél* negyedik fejezetében az elbeszélő mégis repülőgépen utazik el Kornéllal a „becsületes városba”. Esetében a repülőgép „használata” egyrészt pusztán kellék: arra szolgál, hogy „messzi” vidékre jussanak el hősei, másrészt alkalom, hogy a következő mondatot leírhasa: „*Oly örvénylő gyorsasággal keringtünk, hogy mellettünk a kőszáli sasok elszedültek s a fecskék vértódulást kaptak.*”⁵

Karinthy Frigyes más alkat, s a fenti idézet magáért beszél. Karinthy már gyermekkorában is repülni akart, de akkor még – erre való alkalmatosság híján – csak a képzelete segítségével tudott. Azonban mihelyt megjelentek a repülőgépek, s ő alkalmat kapott egy bátor és tanult pilóta mögött a felhők közé emelkedni, nem habozott: ő lett az első magyar író, aki vasmadárral a levegőbe merészkedett. Ősi vágya teljesült (akárcsak az emberiségnek), s ami sikerült Ikarosznak, az neki is. A különbség mindössze annyi, hogy Karinthy meg is tudta írni, milyen érzés „madárnak lenni”.

Számos cikkben, tudósításban vall repülés közben szerzett élményeiről. Az *Est*-lapok munkatársaként egyenesen küldetést teljesített azzal (a lap – önként jelentkezett – kiküldött tudósítója volt), hogy a mindenki által csodált, de csak a legkevesebbek által kipróbálni mert, pompázatos (ám a robbanásveszély miatt időnként „megbízhatatlan”)

új járművön utazzon. Ez a gép nem más, mint a Zeppelin. És Karinthy jött vele haza Németországból és ment vele Angliába. Légi utazásaiból téma (és tapasztalat) lett.⁶

1915-ben egész kötetet szentelt a témának. A könyvet azonban nem ő akarta megírni, hanem az élet íratta vele. 1915-ban egy tragikus balesetben lezuhant gépével a fenti idézetben is megemlített jóbarát, Wittmann Viktor. A fiatal repülőmérnök halála megrendítette az író, s még abban az évben kiadta a tudósításokból, lírai vallomásokból, novellákból, visszaemlékezésekből és nekrológokból összeötvözött kötetet, *A repülő ember* címmel. Alcíme: *Wittmann Viktor emlékére*.⁷

De írt elméleti cikket repüléstörténetről, írt pilóták munkájáról, ha „kellett”, haláláról, az új törekvésekről. És megírta saját terveit is: egyik cikkében leírja, hogy a *Színházi Élet* szerkesztőségében kitudódott, hogy a híres író, Karinthy Frigyes találmányon töri a fejét. Kiküldtek hozzá egy tudósítót, interjúvolná már meg az író-konstruktort. A beszélgetésből kiderült, Karinthy nem másra készül, mint hogy átrepülje az Atlanti-óceánt! És amikor a kérdező arra vár választ, miért teszi ezt a mester, az így felel: „Nincs ebben semmi különös. Az életemet csakúgy regénynek tekintem, mint azokat, amiket írtam, vagy írni szeretnék. Most csak arról van szó, hogy magam is beleszólok a regénybe, amit a Sors elgondolt rólam, regénye hősről.” De az igazi meglepetés még hátravan: Karinthy elmondja, hogy saját fejlesztésű gépe teljesen automatikusan működik, a pilóta a hangjával irányítja. Amikor viharba kerül, semmi gond, mert a „csurlimurlí” utasításra azonnal tengeralattjáróvá változik át és a víz felszíne alatt folytatja útját. A víz alatti lélegzést műkölttyűvel oldotta meg a feltaláló, az energiatermelést a gép maga végzi, a légköri elektromosságot felhasználva. A pilóta egyetlen ellenfele ilyenformán az unalom, de erre is van megoldás: Karinthy az útra pasziánszkártyát, keresztretjvényt és Szabó Dezső két kötetét viszi majd magával. Már csak egy kérdés van hátra: az indulás időpontja. Karinthy így felel erre: április elseje.⁸

Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy valóságos utazásainak csak a légtérben tett fajtája ragadta meg. Gépkocsin, vonaton, motorcsónakon is utazott. Belföldi és külföldi kirándulásait útirajzokban, útinaplókban örökítette meg s adta az olvasó elé. Akárcsak Kosztolányi: megírta első találkozását a tengerrel, ahová vonattal érkezett – akárcsak Esti Kornél.⁹ Érkezése után olaszországi körutat tett, erről az *Úton* című írása szól. De belföldön is sokfelé járt: számos helyre meghívták írói estet tartani, felolvasni. Ír Szegedről, Kecskemétről, Kassáról, Eperjesről, Losoncról, Nyíregyházáról, Szolnokról, Mezőtúrról, Orosházáról, Békéscsabáról. Szárazföldi utazásait főleg 1926 és 1931 között publikálta *Az Est*-lapokban.¹⁰

Gulliver nevében azonban benne van a 'sirály' jelentés (gull). A sirály tengerhez kötött élőlény. És mert nem hal, hanem madár, nem úszik, hanem repül. Faremidóba repülőgépen fog megérkezni.

Körülmények, előzmények és rokonok

Karinthy első gulliveriádájában a hős repülőgépen jut el egy ismeretlen bolygóra, ahol a tökéletes géplények élnek. Beszédük zene, a szférák zenéje. Szervetlen lényként tökéletesek, megfigyelésük, hogy a szerves anyag csak betegség – az emberiség nem más, mint a Föld legnagyobb betegsége. S bár megtehetnék, hogy technikai fölényüket kihasználva eltüntessék az egész baktériumtenyészetet, mégsem teszik: rájöttek, egymás vérént kiontva megteszi helyettük ezt maga az Emberiség.

A gondolat nem új, már a romantika korszakában megjelenik a magyar irodalomban. Vörösmarty Mihály így ír *Az emberek* című, 1846-os keltezésű versének utolsó strófájában:

*Az ember fáj a földnek; oly sok
Harc- s békeév után
A testvérgyűlölési átok
Virázkodik homlokán;
S midőn azt hinnők, hogy tanul,
Nagyobb bünt forral álnokul.
Az emberfaj sárkányfog-vetemény:
Nincsen remény! nincsen remény!*¹¹

Vörösmarty békeidőben írta le pesszimista világnézetét. Karinthy esetében azonban más a történelmi szituáció: a *Faremidó* megjelenése az első világháború harmadik évére esik. Ugyanebben az évben látott napvilágot a szintén háborúellenes hangon megszólaló *Holnap reggel* című színdarabja.¹² Az eredetileg *A gyáva hős* címet viselő mű főhőse repülőmérnök. Férfi, szerelmes a Nőbe. Függ tőle. Hogy félelmetől megszabaduljon, agyából kioperáltatja a „félelem-gócot”. Mint férfi megszűnik; ember lesz belőle. (Ember Sándornak hívják.) Karinthy „a drámában reménykedik: a tudomány az embert megjavítja, a Faremidóban pedig elkeseredetten arról szól, hogy a technika létrehozta ugyan a tökéletes világot, de csak az emberi világon kívül.” A darab fő gondolata is rokon a regénnyel: „az embert érzelmei, indulatai akadályozzák a megismerésben”.¹³

A *Faremidó* közvetlen előzményének tekinthető továbbá a *Csevegés az úrben* című karcolat. Az 1914-ben megjelent írásban a Nap-anya beszélget lányával, Terrikével. Panaszára a Föld a következő diagnózist kapja: „Bizony, beteg vagy te, Terrike. De megmondom én neked, mitől van ez. [...] Tudod, kérek, ez az egész vidék tele van mindenféle betegséggel a csírájával: mindenféle fertőzés, amit nagyon könnyen el lehet kapni... [...] Valami Homó-nak, vagy népiesen Emberféreg-nek nevezik... [...] Ez egy olyan bőrbetegség legyen állítólag, a férgek egészen ellepik az ember bőrét, még a bőr alá is befújják magukat állítólag: ezeket Bányászféregnek nevezik. [...] Ezek a baktériumok most összemertek, egymást eszik, és úgynevezett vér-nedvet váltanak ki ezáltal... ettől van a daganat.”¹⁴ Láthatjuk, itt is háború dúl. Ezért döntenek úgy a bolygó-testvérek, hogy segítenek Terrikének: egy kis tűzzel és egy kis vízzel majd megtisztítják a fertőzött bőrfelületet.

Talán ez a külső „segítség” érkezik meg az *Új Iliász* című novellában. Ennek hőse a huszadik században lefagyasztatja magát, de a tervezett időnél jóval később, ötezer év múlva ébred fel. Új világban találja magát. Társa és barátja, aki szintén hibernálva „élte át” a hosszú időt, korábban olvadt ki; ő már megtudta az igazságot: „A harmadik évezred végén gépek és automaták jelentek meg a Földön, különféle alakú és mozgású mozgó csodák, amiket valami mérnök lángész céltalan teremtettségével, kísérletező kedve állított össze, pusztán kíváncsiságból. [...] E géplények is, elkopván a szerkezet, még ép alkatrészeikkel munkához láttak, s a nyers fémekből és egyéb megfelelő anyagokból más, önmagukhoz hasonló gépeket állítottak össze, s indultak útnak. Ezek a gépek egyszer elindítva, mozogtak, táplálkoztak, önmagukat sokszorozták, vagyis szaporodtak. Mi más ez, mint élet? [...] [A világháborúkat] meteorzajlás okozta. Váratlanul történt. Valami szétrobbant, kényszerűen, a Nap közelében, s lövedékei utolérték a Földet. [...] És minden elpusztult.”¹⁵

Illetve nem minden: maroknyi ember az Északi Sark környékén megmaradt, de civilizációjuk vesztve ősemberi szintre süllyedtek vissza. Mégis felveszik a küzdelmet az

eredetileg általuk alkotott, de a katasztrófát „túlélő” és időközben uralkodó lényekké tökéletesedett gépekkel. A novella végkicsengése így reménykedő: ha összefognak, talán hosszú évszázadok alatt győzedelmeskedhetnek – a faremidói örökkön-létező, bölcs és jóságos lényekkel szemben – a gonosz és pusztító gépszörnyek felett.¹⁶

A *Faremidónak* azonban nemcsak olyan előzményei-rokonai vannak, amelyekben Karinthy az emberiség végét jósolja. A *Két hajó* című, 1915-ben megjelent írásában az emberi faj végső boldogságának, a legteljesebb idill és a tökéletes utópia elérésének kapcsán emleget égi lényeket. A tudós és felfedező Kolumbusz Kristóf a világról beszélget Szinéziusszal, az alkimistával. Egyikük sem tudja meggyőzni a másikat. Ekkor „Szinéziusz suttogva beszélni kezdett a szférák zenéjéről, a Kristályégről és a szárnyas emberekről. Csodálatos meséket tudott óriásokról, törpékről... [...] Allította, hogy a Szaturnuszon a levegőben járni lehet és a nők teste sárgászöld gázból van.”¹⁷ Később azt mondja: „...a Merkur most bukik fel a Kristályég mélyéből. Arra az óriások laknak, akik a szférákat mozgatják. Nem hallja a zenét időtlen időkből, kietlen messziségből? Én szoktam hallani, ha csendes az este¹⁸”, majd így szól: „Ha érteném ezt a muzsikát, az ő szavuk szerint keresném az anyagokat és levegővé változtatnám magamat, hogy szállhassak a levegővel. Egyszer majd sikerülni fog nekem. A szférák zenéjét egyszer majd megértem”¹⁹, s azután: „...Hat hónapig megyünk még s naponta iszunk a bölcsök vizéből. S ekkor hangosabban halljuk majd azt a zenét – s ekkor felkel a nap, utoljára, s nem nyugszik le többet: s nincs többé alkonyat, ó Paracelsus! S ifjan és halhatatlan testtel, halhatatlan lélekkel folytatjuk utunkat a légtengeren át: hatszáz évig, [...] s hatszáz év múlva a Külső Burok nyílik meg előttünk: – ismét hatszáz év múlva és megnyílik a Kristályég előttünk. Ott beszélünk a szárnyas emberekkel, mert addig megtanulunk beszélni az ő nyelvükön: a szférák nyelvén, mely hangjegyekkel fejezi ki a mély, mély, mély gondolatot.”²⁰

Egy jellegzetes, Vernét idéző fordulat (*Hát tudja mit, [...] fogadjunk. Ha mátol négy hónapra nem látja meg... [...] Tartom a fogadást...*²¹) után elindulnak nyugat felé, hogy Földet megkerülve ugyanoda érkezzenek vissza. Amit azonban a novella végén látnak, már a *Capilláriát* idézi: „A tanítványok elbűvölve hajoltak ki az Óceán fölé – és ekkor, kietlen, kietlen messziségben és mélységben, alattuk, halvány derengés hajnalodott. Messze, messze, a mélységben, egy óriási város feküdt kéken, ködösen, a vízrétegek alatt. Apró toronyok és bástyák szegték be falait, furcsa, színes kupolák, mint a régi, szumír városokat képzeljük. A város fölött villogó színekben óriási lények cikáztak...”²²

A *Faremidó* gondolatainak előzményei azonban nemcsak Karinthy szépirodalmi műveiben fedezhetők fel. A Swift-fordítása után írott, Swiftet és a regényét ismertető, de egyben személyes vallomásként, esszéként is olvasható írásában szerinte az angol mester „...nem a lét hiábavalóságát hirdette, hanem azt, hogy a lét rendben volna, csak ember ne lenne benne [...] a szerves élet, emberek, fűvek, virágok; betegség és daganata a szervezetnek és úgy járunk a föld hátán, mint az atkák és élősdiek a mi testünkön.”²³ Swift kora és Karinthy kora hasonló: az utazás lett az emberiség egyik legfontosabb küldetése: a felvilágosodás korában a még felfedezetlen területek megismerése, a huszadik században az „új” közegek meghódítása. De akkor is, Karinthy jelenében is „a képzetet a végtelenbe mered: hátha szárnyas emberek várnak ott ránk?”²⁴

És még valami. Karinthy így fejezi be cikkét: „...és meghalt Swift Gulliver, a seborvos Angliában, a szélesség 128-dik, a hosszúság 70-dik és a kétségbeesés százezredik foka alatt.”²⁵ Ezt – kissé átalakítva persze – olvashattuk más helyütt is: Karinthy második, már halála után, de még ugyanabban az évben megjelent verseskötetének legvégén. Hajótöröt-

tek voltak mindketten saját korukban. Karinthy egyik utolsó palackba zárt üzenetét a tengerbe ejti, régi kedvese ölébe. A verset így fejezi be:

*Itt vagyok, az Elhagyatottság Harmincadik
Szélességi, a Szégyen
Századik Hosszúsági
S a fogatösszeszorító Dac
Végső Magassági Fokán, valahol messze vidéken
És kíváncsi vagyok, lehet-e még jutni előbbre?*²⁶

Lehet. Utópiába.

Fantasztikum (!?)

Az utópiának mint műfajnak állandó vonzata a fantasztikum: hőse mindig fantáziaszülte világba kerül, fantáziaszülte lények közé.

A Karinthy írásaiban megjelenő fantasztikum két szélsőséges megítélését veti össze Szalay Károly monográfiájában és a *Minden másképpen van* című kötetében is. A két vélemény szerzője Kardos László és Kolozsvári Grandpierre Emil.

Kardos szerint: „*Igazában csak az fantasztikus, »aminek nincs értelme«... Az igazi fantasztikumnak az »értelme« önmagában van, hatása mindig érzelmi, érzéki, hangulati. Karinthy nem így fantasztikus... A fantasztikum nála legtöbbször csak a művészi hatás eszköze, a gondolat, a morális tétel pregnánsabb, emlékezetbe mélyülő kifejezése, nem pedig elsődleges mondanivaló. [...] Karinthy a fantasztikumot ritkán festi önmagáért, csak önmagáért, általában még valami jelentős hordozójává is teszi... Karinthy igazán mester abban, hogyan kell a fantasztikumot kifejezővé alakítani, megoldhatóan zárttá, jelentővé formálni*”²⁷

Ezzel szemben Kolozsvári Grandpierre így véli: „*...Karinthy írt Wells-típusú fantasztikus regényeket, elbeszéléseket is. Ilyenek Gulliver ötödik és hatodik utazása: a Faremidó és a Capillária. Ezeknek az írásoknak a végső célja sem valamely emberi tartalom közlése, hanem menekülés egy fantázia teremtette világba. Van emberi mondanivalója is e regényeknek, csak hát az emberi mondanivaló és a fantasztikum két párhuzamos pályán fut. A Faremidó tartalma annyi, hogy az ember fáj a földnek, s a háború gyalázatos dolog. Ennek kifejtésében a fantasztikus környezet semmiben sem segíti a szerzőt. [...] Karinthy maga teremtette fantasztikus világokban kereste azt a valamit, amit sehol sem talált meg a földön, mert bizonyára maga sem tudta, mi az. ...Mindenképpen szembeszökő tény az, hogy fantasztikus írásaiban a képzeletbeli mondanivaló mindenkor drágább neki az emberi tartalomnál. ...Senki oly ádáz ellensége nem volt az író Karinthynek, mint a filozófálgató Karinthy!*”²⁸

Miképpen Szalay Károly Kardos Lászlóval ért egyet, én Szalay Károllyal. Véleményem szerint Karinthy műveiben – regényeiben, elbeszéléseiben – a fantasztikum nemhogy közömbös vagy éppen gyengítő hatású az igenis létező s a művekben benne is foglaltatott mondanivalóval szemben, hanem ellenkezőleg: erősíti azt. Gulliver emberi kicsinységére és az emberiség kicsinyességeire éppen azáltal ébred rá, hogy tőle idegen, fantasztikus világba kerül. A szatirikus hatás pedig annál erősebb, minél élesebb a kontraszt, így csak a képzeletszülte világ túlzó jellegzetességei között ismerheti fel magát. Erről egyébként Karinthy maga is írt a már idézett *Swift Gullivere* című cikkében: ott Swift kapcsán beszél arról, hogy „*a naturalizmusnak valami megfejtetet-*

len gyermekes és egyben ezeréves ravaszságokon edzett, első percben szinte mániákus módszer”, a hely, az idő, a méretek és külsőségek, a környezet és a lények tökéletesen pontos és agyonrészletezett leírása a tudott hihetetlen hihetővé tételére hivatott, ezáltal készítette az olvasót gondolkozásra, a különbségek, a hasonlóságok és az ironikusan sejtetett azonosságok felismerésére.²⁹

Műfaj (!?)

Dérczy Péter egy 1988-ban tartott előadásában a Karinthy-regények műfaji sajátosságairól értekezik. Véleménye szerint ezeket a nagy terjedelmű epikai műveket „csak nagyon tág értelemben nevezhetjük regényeknek”, ráadásul „a Faremidó nyilvánvalóan nem regény”.³⁰ Később részletesen ki is fejti ezt az állítást: „Különleges helyet foglal el a regények sorában az Utazás Faremidóba és a Capillária. Az első azért, mert mint mondtam, már lényegében nem regény, talán hosszabb elbeszélésnek nevezhetnénk, vagy még inkább egy sajátos dialógusnak, a példázatos, moralista történetek mintájára, hisz valójában az egész elbeszélést csak Gulliver és Midore filozofálgató, allegorizáló beszélgetése képezi, melynek végső soron nincs más célja, mint egy eszmerendszer megismertetése. A Capillária kétségtelenül nem olyan töredékes, vázlatos, mint az előző mű. Sokkal kifejtettebb a benne megjelenített világ, részletezőbben az írói-szerzői leírások, melyek a Faremidóból szinte teljességgel hiányoznak. Mindkét mű formai értelmezésénél figyelemmel kell lennünk arra, hogy ezek utópiák, a Capillária ráadásul erőteljes szatirikus éllel, ábrázolásmóddal, tehát nem vagy másképp érvényesek rájuk bizonyos poétikai koncepciók. Sem az utópia, sem a szatíra nem él a tradicionális elbeszélés-lehetőségekkel, azaz, a tényleges történetképzéssel, tér-idő kérdéseit érintetlenül hagyja, s ami a jelen esetben a legfontosabb, emberábrázolása meglehetősen redukált.”³¹

Dérczy ezzel a gondolatával egyedül marad: Karinthy más elemzői mindannyian regényként definiálják a gulliveriádákat. Magam is az utóbbi csoporthoz csatlakozom. Karinthy regényének elemzésével megpróbálom kimutatni a Dérczy által hiányolt regényjellemzőket, a tér-idő-kezelést, a történetet meglétét, a főhős Gulliver jellemváltozását...

Mindazonáltal úgy vélem, a gulliveriádák értéke nem műfajuk meghatározásán múlik. A kérdésben legilletékesebb személy, Karinthy sem nevezi meg a Faremidó műfaját:

„Köteteket tölthettem volna meg, és száz zeneművet írhattam volna arról, amit Faremidóban tanultam, de csak egy rövid vázlat lett belőle, amihez aligha nyúlok már hozzá. Azt a tanulságot, amit ott szélben és viharban, a hó és villamosság testetlen zenéjében felfogtam, végleges igazságában el nem magyarázhatom itt a Földön, mert amaz egyetlen nyelv, amelyen kifejezhetném, nálunk idegen és érthetetlen dadogás csak, amit úgy nevezünk: a zene misztikuma, s ami alatt olyasvalamit s annyit sejtünk csak, mint az alvó azoknak beszédjéből, akik ágya mellett állanak. Maradjon hát faremidói utazásom emléke szavakban elmondva, egy zavaros és kusza töredék, szerény jelecske, kormos csilagszilánk a múzeumban, hirdetni annak, aki el meri binni, hogy volt egy ember, aki járt ama csillag partjain.”³²

Mikor és hol jár Gulliver?

Jó seborvosunk tehát – természetesen hosszas mentegetőzés után – újra útnak indul, igaz, most nem nyughatatlan természete, hanem „a lágoló és határtalan hazaszereget” vezeti. Javában dül az első világháború, szükség van minden segítő kézre, amely megóvjá a szeretett Angliát a „*kultúra kerékkötőjétől*”, Németországtól. Gulliver egy Bulwark nevű hajóra kerül, és 1914 júliusában indulnak a Balti tengerre, hogy Essex közelében teljesítsenek „járőrszolgálatot”. November végéig maradnak itt, ekkor azonban felgyorsulnak az események: november 22-én utasítást kapnak, hogy változtassanak, Dixmuiden felé; 24-én indulnak, de 25-én aknára futnak, s a hajó elsüllyed. Gulliver a hajó kapitányával azonban egy repülőgépen még el tudja hagyni a fedélzetet, de a kapitány – légritkulás miatt bekövetkezett – halála miatt a gép kormányozhatatlanná válik. De már ezelőtt sem biztosak érzékei: „*A motor zakatolásától beszélni se lehetett, így fogalmam sem volt róla, merrefelé tartunk és milyen magasságban*”³³ Azt sem tudja: három órát repültek-e így, vagy fél napot. Később, amikor egy csodálatos repülőgép megmenti a légi hajótöröttet, már teljesen elveszti tájékozódási képességét: „*Hogy haladunk-e vagy állunk, arról fogalmam se volt, arról se, meddig tartott ez így; egyszer aztán fényes, zöld mezőt láttam, folyók és hegyláncok szeszélyes rajzával. Eleinte úgy volt, mintha fölöttem volna ez, aztán alattam volt*”³⁴

A bizonytalansága azonban tovább fokozódik: ismeretlen lények közé kerül, s mint később megtudja, nem a Földre jutott vissza, titkos kísérletek és harci gépek közé, hanem ismeretlen és békés bolygóra, Faremidóra. Ismeretlen és mégis ismerős, hiszen: „*Álmomban jártam már itt, nem is egyszer, főleg gyermekkoromban, [...] a folyónak innesső partján állodogáltam, egy vágyakozva néztem az erdő felé, ahonnan valami ismeretlen, édes zene szólt, aztán álmodtam úgy is, hogy átmegyek a hídon, és megindulok a fehérré ut homokján. Mint kiképzés alatt álló katona is álmodtam róla, borjúval a hátamon meneteltem az erdő felé; tudtam azt is, hogy ott valami jó vár rám, üde pihenés és nyugalom, de úgy rémlett, sohase jutunk el odáig*”³⁵ – emlékszik vissza. De ez az útja nem álom, a regény világában valóban járt az idegen bolygón. Ahol kettős időszámítás kezdődik Gulliver életében: egyrészt „*Faremidóban kétszer-háromszor huszonnégy óráig tart egy nap*”³⁶, másrészt mert földi időben is számítja ottlétének idejét. Így először „*hosszú napok és hetek*” telnek el, majd „*néhány hónap*”, később utal rá, hogy „*egy éve*” indult útnak otthonról. Az utolsó fejezet a Faremidóban töltött utolsó napjának leírásával kezdődik (ezt minden eddigi eseménynél részletesebben írja le), és hazatéréssel végződik. „*Másfél év alatt*” ismerte meg az ismeretlen világot. Kábultan kerül vissza a Földre – faremidói nyelven: Laszomira –, Helsingforshoz közel talál rá egy norvég paraszt. Innen 1916. január 18-án indul haza Angliába, és két heti hajózás után, február 2-án érkezik vissza Redriffbe, családjához. A család jó egészségnek örvend, és a világ sem változott meg: még tart a háború.

A regény tér- és időszervezete tehát a hagyományos mintát mutatja: konkrét térből konkrét időben indul hősünk, az ismeretlen helyen eltölt valamennyi időt, hogy végül visszatérjen a valóságba. Időérzékelése azonban csalóka lehet: beszámolója visszaemlékezés, utólag írja le kalandját; így tehát csak a visszaérkezés pillanatában tudja meg, valójában mennyi ideig is volt távol. De higgyük el neki: szavait úgysem ellenőrizhetjük.

Gulliver ír, szavakkal fejezi ki mondanivalóját. De a szó alkalmas a hazudásra is. Ugyan jelen esetben nem erről van szó, hiszen Gulliver minden állítását igaznak kell elfogadnunk, de érezzük, minden, amit Karinty a seborvos szájába ad, ironikus hangon szólal meg.

A regény ironiája részben a swift-i mű által felállított azon szabályból ered, hogy Gulliver egyszerre résztvevője és elbeszélője az eseményeknek, így az elbeszélő ironikusan viszonyulhat az elbeszélthez, másrészt úgy jön létre, hogy Gulliver állításai saját szempontjai alapján válnak elfogadhatatlanná, például amikor békeszerető és az emberi élet megmentésére felesküdt orvos a háború nagyszerűségét hangsúlyozza, köszönetet mondva a sok pompás halálesetért: *„Mint seborvos rendkívül érdekes és tanulságos tapasztalatokat tettem szakmám fejlesztésére: kartársaim nevében határozottan állíthatom, hogy semmi sincsen, ami a sebészet gyönyörű tudományát annyira előbbre vinné, mint egy ilyen modern háború, mely számtalan fegyverével [...] érdekesnél érdekesebb és újabbnál újabb eseteket szolgáltat a tanulékony seborvos épülésére. Magam is nem kevesebb, mint harmincnégy olyan külső és belső halálos sebesülést és betegséget tapasztaltam, amelyek eddig semmiféle orvosi lexikonban nem szerepelnek, s melyeknek feljegyzésével, szerénytelenség nélkül mondhatom, nem jelentéktelen szolgálatot tettem az orvostudománynak”*.³⁷

Vitriolba mártott tolla talán akkor írja le a legmegsemmisítőbb igazságot, amikor már nem a háború eszközeiről és hatásairól beszél, hanem annak okára utal. Illetve, mint olvashatjuk: nem utal: *„Bár szorosan véve nem tartozik szakmámba: néhány érdekes idegkórtani megfigyelést is feljegyeztem: kezembe került például egy japán katona, [...] aki a harctéren megőrlt – az a rögeszméje volt, hogy ő tudja, miért harcol”*.³⁸

Azonban nemcsak az aktuális politikai viszonyokat karikírozza, hanem a tudományokat is. Az államregényeknek és utópiáknak olyan felosztása is lehet, amely az elképzelt állam irányítása szerint csoportosít. Így létezik törvények illetve tudományok által szabályozott utópikus vagy antiutópikus állam. Törvények által szabályozott Platon állama, Mórús Seholsincs szigete, Swift Lilliputa stb. Faremidó – Swift repülő szigetéhez, Madách falanszteréhez vagy Huxley „szép új világ”-ához hasonlóan – a tudomány által szerveződött társadalmi berendezkedés példája. Lakói gépek, mesterséges lények, tudomány nélkül nem is léteznének. De az író Karinty és az orvos Gulliver is elválaszthatatlan tőle, ezért kap kiemelt szerepet az a kijelentés, amit Gulliver is emberiség tudományáról, tudásairól mond: *„Csodálatos kalandjaim, melyek korábbi útjaim folyamán gyakran döbbsítették meg érzelmemet, hozzászoktattak, hogy fenntartva kitűnő filozófusok és logikusok, főleg imádott hazám természettudósai által megszabott világnézetemet: mégis igyekezek tudomásul venni olyan tényeket és valóságokat, melyek ebbe a világnézetbe semmiképpen nem illeszthetők; tudom azt, hogy komoly természettudóst elméleteinek felállításában nem befolyásolhat olyan csekélység, mint például egy tény vagy jelenség, mely homlokegyenest ellentmond az elméletnek”*.³⁹

De ki ez az egyszerű seborvos, aki ilyeneket mond, ostromozva mindent és mindenkit? Mindenkit, hiszen szódárdáinak célpontja az egész emberiség. Milyen ember szól hozzánk és szólt Faremidó lakosaihoz?

Elsősorban földi ember. Faremidóban azonban éppen ez a létállapot kérdőjeleződik meg számára. Büszke és hiú ember, hiszen többmilliárd földlakó egyetlen képviselője egy idegen világban. (Aki a regény elején Capilláriát egyenesen gyarmatosítani akarja.) Minden utazása során elhangzik – szinte szó szerint – az alábbi mondat: **„Örömmel és boldogan ragadtam meg az alkalmat, hogy a távol idegenben dicsőséget szerezzek emberi fajunk s főleg imádkott hazám nagy filozófusainak”**.⁴⁰ Gulliver igazi lényege ezekből a kijelentésekből olvasható ki: nem szerény, szürke kis polgára ő Angliának, hanem emberségére és angolságára (de lehetne akármelyik nemzet tagja – akár magyar is) hiú, gőgös. Az olvasóban felmerül a gyanú, vajon nem az motiválja-e Gullivert minduntalan újabb utazásra, nem azt jelenti-e a „nyughatatlan természet”, hogy kétszeresen is beszélni akar? Először a – lehetségesen felfedezhető – idegen világ lakosaival, beszélgetés és vita formájában, másodszor pedig megírva, regénnyé formálva az olvasóval?

Gulliver öntudatos. (Faremidó lakói szerint ez az ember legnagyobb hibája.) Bár már Gulliver negyedik utazása után a nyihahák létformáját és gondolkodását tartja emberibbnek az emberénél, tehát a seborvos már túl van az ember kicsinységének tapasztalatán, mégis minden útja során keresi az alkalmat, hogy a Nagyszerű Embert dicsőítse: **„Csak lassan oszlott el ez a varázs, hogy aztán elszörnyedve és méltatlankodva, eszembe jusson a szavak értelme s az egész tudatlan és gonosz felfogás, amellyel emberi fajtám, tehát imádkott hazám polgárainak a természetben való helyét beállította. Egyben örömet éreztem, hogy íme, alkalmam lehet a rólunk terjesztett valótlan és lealázó híreket megcáfolni, s fajtánk dicső és mindenekfölött való szuverenitását kinyilatkoztatni. Mik ezek a gépek, ezek a csavarnyakú és csigafejű harapófogók és fonográfok, gondoltam magamban gőgösen, az élet nagyszerű rejtélyéhez képest?”**⁴¹

Ok a szolaszik. A világmindenség legtökéletesebb lényei, Faremidó uralkodói. Géplények, szervetlen anyagból – mégis élnek. Testük tojás alakú aranygömbből, csillogó lencsékből, aranytörzsből, kerérendszerben végződő támasztékokból és fémszárnyakból áll, de testükből még több hajlékony kar is kiáll. Az első géplény, akivel Gulliver találkozik, **„bonyolultsága ellenére, valahogyan az egyszerűség és magától értetődő szükségszerűség benyomását keltette, érződött, hogy minden a helyén van, és csodálatos összhangban működik össze, [...] szép volt.”**⁴² Bár gépek, nem egyformák – különböznek egymástól. Náluk érzés és gondolat egy, és ezeket nem zavaros és keveset mondó szavakból fejezik ki, hanem zenei hangokkal. Nyelvük: zene. (Innen az elnevezések is: fare-mi-do, szo-la-szi, do-szi-re stb. Javaslom a nevek valamely hangszeren való „lejátszását”; érdemes megfigyelni a faremidói fogalmak hangzásbeli eltérését: a pozitív – faremidói – jelenségeket jelölő hangsorok kellemesek, míg a földi jelenségekre utalók – pl. magára az emberre – bántják a fület.) Egymás közti beszélgetésük azonban időnként lehallatszott a Földre, és voltak emberek, akiknek **„fülükbe jutott néhány szó, amit Faremidóban kiejtett valaki.”**⁴³ Nem más ez, mint **„a sokszor kigúnyolt és megcáfolt „szférák zenéje”, amiről a középkor néhány rajongó csillagásza beszélt.”**⁴⁴ (Mint például Szinéziusz a Két hajóban.) Gulliver először azt hiszi, ember teremtette géppel van dolga, s azon gondolkodik, **„ki lehet ez az ember, aki belülről a gépet mozgatja.”**⁴⁵ Erről a feltevésről eszünkbe juthat Karinthy *Emberautomata* című krokija. Jogosan, mert Faremidóban járva az angol Gullivernek is eszébe jut egy magyar kalandja: **„Egyszer, Budapesten járva, láttam egy cukrosboltot, amely magát „automatának” nevezte, az ember felül bedobott egy krajcárt, mire egy nyílason cukor jött ki. Ebben az automatában belül egy ember**

ült, az ő kezébe esett a pénz, és ő tolta ki a cukrot a nyíláson. Ez az ember öntudatlanul rájött, hogy az emberek jobban bíznak a gépekben, mint egymásban, s ravasz fondorlattal el akarta hitetni, hogy ő gép.”⁴⁶ De a szolaszik önálló lények, nincs közülük emberhez. Van egy gyáruk, ahol az új egyedeket gyártják és a megsérülteket (betegeket) megjavítják. Elnek, szaporodnak, gondolkodnak, „beszélnek” – mind emberi tulajdonság. A különbség csak annyi, hogy ők halhatatlanok, és sokkal bölcsőbbek a Földön élőknél.

Akik inkább Faremidó „lakosságának” másik csoportjával azonosíthatók. A doszireknek nevezett lények: fák. Gulliver az egyiket közelebből is szemügyre veszi. Meglepetésére: „az egésznek emberformája volt, [...] sőt az arc vonásai is kivéhetők voltak: a szemek nagyon üresek és szárazok, de az orr csaknem szabályos, s a benőtt száj valami lehangoló, keserű vonásban görbült kétoldalt lefelé. Volt ebben a fa-archan különben is valami végtelenül szomorú, kétségbeesett. [...] Mikor közelebb hajoltam, megbökkelve láttam, mintha mondani akarna valamit.”⁴⁷ A seborvos részvétet érez, felkiált, mire a fa „fűlésértő, siket recsegés”-sel válaszol. „Emberfák”, nevezi el őket. Szerves lények, Faremidóban a tökélesség ellentétei. Fák, gyökereik által a talajhoz rögzítettek, helyhezköttetek, nem úgy, mint a guruló-repülő géplények. Szájuk benőtt, tehát beszédképtelenek, s mi a „siket recsegés” a szférák zenéjéhez képest? Ég és föld. Vagy akár: Faremidó és Föld.

Gulliver a szolaszik között

Seborvosunk általában kétpólusú társadalmakba szokott kerülni; útjai során állandóan ellentétpárokkal találkozunk. A nyihaha-jehu, férfi-nő (*Capillária*), hinek-behinek (Szathmári Sándor: *Kazohinia*) összevetéseket ismerve a Faremidó olvasása után hiányérzetünk támadhat: itt nincs meg az a jellegzetes gulliveriáda-fogás, hogy az elbeszélő az egyik csoportból a másikba kerül, s megismeri mindkettőt. Ennek oka talán egyszerűen annyi, hogy a doszire-fák beszédképtelenek. Nem tudnának kommunikálni egymással, így csak Gulliver mesélhetne nekik a földi életről, de ebben az esetben az sem biztos, hogy megértenék szavait. Így kapcsolat sincs különösebben közöttük: mindössze annyi, hogy a fák egy csoportjának „húsos, csaknem gömbölyű levelek buja koronája” van, s mivel a fák az egyetlen szerves anyagból álló lények Faremidóban, Gulliver csak belőlük nyerheti táplálékát.

Annál inkább a gép-lényekkel.

Amikor repülőgépe céltalanul halad az egyre nagyobb magasságban, egy szolaszi menti meg őt. Faremidóba kerülve – ők tudják, hogy Gulliver ember – először lekötözik (mint korábban Lilliputban s később majd Capilláriában a női hajszálak), majd vizsgálni kezdik, hiszen az első mozgó és beszélő doszire – szerves élőlény – világukban. Először „mint a bogarász holmi különös férget”⁴⁸ tanulmányozzák, később, amikor szolaszikkal megy vissza a fákhoz, úgy érzi „mint mikor a botanikus összehasonlít két növényt, hogy a rokonságot megállapítsa”⁴⁹ vizsgálják. Doszire ő is, de értelmesnek tűnik, ezért először „remiszolami-szidore”-nak – „emberutánzó bacilusnak” – tarják, később már „famido szore”-nak, azaz „élő vagy értelmes betegségnek”, aki, hogy közelebb kerüljön hozzájuk, utánozza őket, „így hangokat is ad, és fej alakú felső részében egy olyan anyagot termel, melynek váladéka, a gondolat, külsőleg hasonlít az ő szellemi termékeikéhez.”⁵⁰

Mint minden gulliveriádaiban, a seborvosnak lesz egy úgynevezett házigazdája, akivel a legszorosabb kapcsolatot alakítja ki. Baráti vagy mester-tanítvány viszony alakul ki közöttük, de ellenfelek is egyben: míg a házigazda saját világának tökéletességét, Gulliver a Föld, Anglia és az emberiség nagyságát dicsőíti. Minden regény központi ré-

sze az a vita, amely ekkor hangzik el. A mindkét fél részéről jelentős érvekkel és bizonyítékokkal megtűzdelt beszélgetés végén mindig Gulliver és nézetei maradnak alul.

Faremidóban egy Midore nevű géplény lesz a házigazdája. Ő már hatvanezer éve vizsgálja a Földet (Laszomi), mert észrevette, hogy doszifera (szerves anyagú betegség) támadta meg. Így jól ismeri az emberiség történetét (talán máshogy, talán jobban, mint ők maguk), ezért igazi vitapartner lesz majd Gullivernek a két világnézetet ütköztető vitában.

Világok „harca”

A végső lényeg, a tökéletesség kérdését az „agy” definiálása előzi meg. Mindkét magát tökéletesnek tartó lény agya más: Gulliver lelkesen próbálkozik: „...*igyekeztem elmagyarázni neki, mit értünk mi az emberi agy szó alatt, ezt a fogalmat ugyanis képtelen volt megérteni, lehetetlen lévén – úgymond –, hogy olyan műszer, mely az ön testéhez hasonló romlott és felbomlott anyagokból készült (így nevezte a húst és vért, e fogalmakra nem lévén szavuk), elvégezhesse az agy munkáját: megértését a dolgok összefüggésének*”,⁵¹ de a szolaszit nem győzi meg, hiszen „*az ő agyuk [...] egy higanyféle folyós fémnek és még valami ásványnak szerencsés keveréke. Ebben az agyban nem amaz ismeretlen életerő, hanem ismert és ellenőrizhető erők: hő és villamosság idézik elő az általuk gondolatnak és érzésnek nevezett mozgásokat*”.⁵² Midore a betegséget jól ismeri, hiszen Faremidóban volt már rá példa, hogy egy szolaszi megbetegedett: „*romlott, mérges anyag*” rakódott le a koponya belső aranyfalára, megzavarva a szemlencse tisztaságát, így a beteg szolaszi nem a világot látta, hanem saját gondolatait, „*s úgy beszél agyáról, [...] mintha az volna maga a világ*”. Az ilyen beteg szolaszi „*mindenféle és badar kijelentéseket tesz*”: térről, időről, egyéni szabadságról, elrendeltségről, akaratról, tudatról, anyagról és erőről, felsőbb anyagnélküli intelligenciáról beszél. Nem nehéz felismernünk a beteg szolaszi zagyválásában a XIX.-XX. század gondolkodóinak és tudósainak téziseit, feltevéseit: a „*befelé forduló szemek*” szoliptista Kantra, Berkeleyre utal, a tér-idő és az anyag-erő összefüggéseit kutató kérdéskör szintén Kantra és Eisteinre, a relativizmusra és a kvantummechanikára, az akaratról, a tudásról és tudatról feltett kérdések általános filozófiai problémák, foglalkozott vele Kant, Fichte, Schlegel, Hegel. Az anyag nélküli intelligencia léte vagy nemléte az idealizmus, a spiritualizmus, a materializmus tana. Megidéződik Marx szelleme is: a beteg szolaszi hangszálait is megtámadja a kór, s ilyenkor az emberi hanghoz tökéletesen hasonlító zörejeket kelt, s ilyeneket mond: „*történelmi materializmus*”.

Gulliver tagadja, hogy az ember a világ betegsége. Bár meg nem nevezve, de Darwin evolucionista szemléletét ismerteti: a világ törvényei alakították ki az embert, hogy az élőlények hierarchiájának csúcsára kerüljön, tökéletes tudata által. Hangja patetikusra vált, amikor fajtáját méltatja: „*S íme, előttünk áll az Ember, a Tudatos Elet, átérzve a lét minden örömét és igájába hajtvva a nyers és ostoba anyagban rejlő erőket, hogy az egyén életét minél szebbé és boldogabbá tegye, s ujjonghasson a kék és távoli ég s a felkelő nap felé*”⁵³

A két utolsó fejezet azonban ezt a pátozzsal elszavalt dicshimnusz is nevetségessé teszi. Midore elmesél egy réges-régi esetet, amikor látta: „*...a doszirek kavargó, levegő után kapkodó csomójából kivált egy erősen fejlett példány, oldalt futott, aztán hirtelen felkapta csápjait vagy karjait, és felfelé mutogatott, arafelé, ahonnan ő, Midore, a pusztító sugarakat bocsátotta feléjük, s ahonnan a mikroszkópon át lenézett rájuk. Igen, egyenesen a szemébe mutatott neki,*

Midorénak, s erre a többi is odafordult, majd lerogytak a Földön, s felfelé emelgetett karokkal, térdelve kiáltoztak feléje valamit. Ekkor kitört alattuk a forró víz, és ők mind elpusztultak. Azóta gyakran figyelte meg a doszireének ezt a sajátságát, hogy néha, pusztulásuk előtt néhány perccel, hirtelen felfelé fordítják arcukat, arrafelé, ahol a szolaszik laknak, mintha onnan várának segítséget, ahonnan a pusztulás ered”.⁵⁴ Térdepelve, az ég s a nap felé karjukat emelgető doszirek imádkoznak. A távolban Istent sejtik, de ez az isten nem más, mint Midore, a tudós gép, aki hatvanezer éve követi figyelemmel a Földön történeteket. Mikor Gulliver ráébred erre, már nem védi tovább nézeteit: „Mint aki sötétben tapogatózott, s meglátván a napot, leborul előtte, s istennek nevezi, úgy neveztük mi istennek azt a lényt, aki íme, itt állott előtttem, s aki nem más, mint aminek nekem lennem kellene... [...] Midore szemébe néztem, s ekkor rájöttem, hogy ez a szem volt az, amit a Földről láttam, és Csillagnak neveztem, egy tökéletes, értelem alkotta műszer, és megfogtam a kezét, s ekkor úgy éreztem, mint egyszer, gyermekkoromban, mikor éjszaka ordítva ébredtem fel, mert egy hideg és nedves és idegen kéz fogta meg a karomat, s mikor odafigyeltak hozzám, nevetve csitítottak el, és mutatták, hogy az én kezem volt az, amelyre álomban ráfeküdtem, és elzsibbasztottam.”⁵⁵ Belátja, tévedett, de bizonyos utalások arra engednek következtetni, mégsem az elvek teljes feladásáról van szó. A tökéletes lény, az „isten” kezét megfogó vándor úgy érzi, mintha a sajátját fogná, és amikor az utolsó fejezetben olyan anyagot kap, amely érzékfokozó hatással bír (hallucinogén, ha tesszük), miután meglátja elemi erejében és esszenciájában a hőt, a fényt, a vonzást, rájön, mindaz, „amit most szememmel láttam, bennem élt eddig is, bennem és minden emberben, évezredek át, hogy ez a kézzelfogható és egyszerű világ volt az, amit kifejezhetetlennek és Földöntúlinak és Emberfölöttinek neveztünk, holott bennünk volt és körülöttünk, csak érzékeink és tökéletlen műszereink nem adtak képet róla a mi elménknek.”⁵⁶ Ő sem más, benne is, és minden emberben ugyanazok a erők vannak jelen, mint a tökéletes lényben. Csak nem tudjuk, nem akarjuk tudni, esetleg tudtuk, de már elfelejtettük. Gulliver tehát küldönc lesz, a Tudás hírvivője, hiszen „...világosan éreznem kellett, hogy én tévedtem s velem együtt az egész emberiség”.⁵⁷

Először azonban nem akar visszamenni a Földre. Amikor megvilágosodik, s bevallja, hogy korábban „hibásan fejeztem ki magam, midőn arról beszéltem, hogy ők a természet minden titkát megfejtették. A szolaszinak erre nincs szüksége, mert a szolaszi maga a természet titka, a szolaszi maga a természet”⁵⁸, azonosulni akar a Természettel, a része kíván lenni: „Emlékeztettem rá, hogy az én nyomorult testem is tiszta, nemes anyagokat tartalmaz: szervetlen anyagokat, kvarcot, szenet és vizet, pusztítson hát el, égessen meg, szűrjön le retortába, vonja ki belőlem azt, ami ér valamit, s használja fel, ahogy tudja, egy szolaszi szeméhez, vagy szájához, vagy füléhez...”⁵⁹ Természet és Ember olvadna itt eggyé, de Midore lemond az önként hozott áldozatról. Hőünket visszaküldik a Földre, azzal az ígérettel, hogy műszereik segítségével állandóan figyelni fogják, s ha elérkezettnek találják az időt, ha a seborvos megért az egygyéválásra, érte küldenek. Gulliver ezután visszakerül saját bolygójára, azzal a tudattal, hogy földi léte, további élete csak átmeneti állapot, mert vissza fog térni az „árnyékvilágból” az igazi létbe. Tudja, hogy nem kell félnie, a háborút is más szemmel nézi már: „egy cseppet sem” érdekli, hogy hány ember, repülőgép, város pusztult el másfél év alatt. Az élet és halál fogalma megváltozott számára. Tudja, a fenti tökéletes lény nem fog beleavatkozni a világ sorsába, nem bántja az emberiséget, hagyja, hogy az tegye a saját dolgát.

Végül is ez lehet a Faremidó végső mondanivalója: nem az számít, hogy van-e isten vagy nincs a fejünk felett, és ha van, miért vannak rossz dolgok a Földön. Miért nem tesz valamit a felsőbbrendű a háború ellen? Mert nem akar. Elni vagy megsemmisíteni, az emberekre bízta a döntést.

JEGYZETEK

- ¹ KARINTHY Frigyes: Utazás Faremidóba. Bp., 1916. Atheneum Kiadás. – Karinthy nem vette fel ezt a regényt az 1928-as életmű-sorozatába, így a második kiadást használok; ennek szövege nem tér el az elsőétől, viszont fontos eltérés a két kiadás között, hogy a második már mottót is tesz a regény elé. Ez a mottó szerepel a fejezet elején. Érdekes, hogy ezt a modern kiadások – az Ungvári Tamás szerkesztette életműsorozat vonatkozó kötetének [Bp., 1976. Szépirodalmi Könyvkiadó] kivételével – valamiért mind elhagyják, csökkentve így a regény jelentésrétegeit. (Itt jegyezném meg, hogy a *Capillária* mottóját viszont hibásan idézik: a modern kiadásokban szereplő: „*Férfi és nő – hogy is érthetnék meg egymást? hisz mind a kettő mást akar – a férfi a nőt, a nő a férfit*” pontatlan idézés, a *Capillária* harmadik kiadása, amely az 1928-as életműsorozat második köteteként jelent meg, facsimile közli Karinthy kézírásos-mottóját, s ebben az idézet vége: „*a férfi nőt, a nő férfit*” olvasható. A határozott névelők nélküli változat értelmezésem szerint általánosítottabb olvasatot enged meg.) A *Faremidó*-beli idézetek helye a második kiadás lapszámozása szerint van megjelölve, viszont a helyesírást korszerűsítettem.
- ² A gulliveridák és a *Capillária* ismertetése a Tiszatáj 2000. áprilisi számának diákmellékletében olvasható.
- ³ SWIFT, Jonathan: Gulliver utazásai. Ford.: KARINTHY Frigyes. Bp., 1914. Révai, Világkönyvtár sorozat. 391. l.
- ⁴ KARINTHY Frigyes: Egy csúszómászó a levegőben vagy a hernyó és a lepke (Repülő-émlékeim). Ünnepe, 1936. január 1. = K.F.: Naplóm, életem. Bp., 1964. Magvető, 543–551. l. (Az idézet az 545. oldalon olvasható.)
- ⁵ KOSZTOLÁNYI Dezső: Negyedik fejezet (melyben régi barátjával a „becsületes város”-ba tesz kirándulást.) In.: K.D.: Esti Kornél. Bp., é.n. [1933] Genius, 67–73. l. Az idézet a 67. lapon olvasható.
- ⁶ Ilyen írása például: *Zeppelin (Neander-völgyi vázlat, az Emberről); Megyek a Zeppelinre (Öninterjú); Egy Zeppelin-utazás érzelmes naplója; Kalauz a köbön (Jegyzetek a Zeppelin argonautáiról); Egy fél nap, reggel tíztől este nyolcig (Eredeti jegyzetek a lehajtható asztalkán, a Budapest-London vonalon közlekedő Daedalus légvonat fülkéjében)*. A Pesti Naplóban és Az Estben 1929 és 1935 között megjelent cikkek összegyűjtve olvashatók a *Naplóm, életem* című kötet *A repülő ember* fejezetében.
- ⁷ KARINTHY Frigyes: A repülő ember. Bp., 1915. Atheneum. (Modern Könyvtár sorozat)
- ⁸ KARINTHY Frigyes: Karinthy Frigyes átrepüli az Atlanti-óceánt! A kéziratban fennmaradt humoros cikket Szalay Károly közli a *Naplóm, életem* 352–355. lapján. (Az idézett rész az 553. lapon olvasható.)
- ⁹ KARINTHY Frigyes: Sul mare luccica... In.: K.F.: Naplóm, életem. 347–351. l.
- ¹⁰ Belföldi útirajzai szintén a *Naplóm, életem* című kötetben vannak összegyűjtve, s a *Városok* fejezet cím alatt olvashatók
- ¹¹ VÖRÖSMARTY Mihály költői művei. Bp., 1981. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1. kötet. 471. l.
- ¹² KARINTHY Frigyes: Holnap reggel. Békéscsaba, 1916. Tevan-kiadás. (Tevan könyvtár 85–89.)
- ¹³ SZALAY Károly: Minden másképpen van. Bp., 1987. Kozmosz Könyvek, 99. l. (Itt jegyzem meg, hogy a dráma a *Capillária* előszavában olvasható aforizmák színpadi megjelenítéseként is olvasható: a regény előszavában állított „*ember nincsen, csak férfi és nő van*”-tétel itt így alakul: csak férfi és nő volt, de ember lett.)
- ¹⁴ KARINTHY Frigyes: Csevegés az úrben. In.: K.F.: Grimasz. Bp., 1914. Atheneum. (Modern Könyvtár) = K.F.: Görbe tükrök. Bp., 1975. Szépirodalmi Könyvkiadó. (K.F. összegyűjtött művei) 409–411. l.
- ¹⁵ KARINTHY Frigyes: Új Iliász. In.: K.F. Hasműtét. Bp., 1933. Atheneum. = K.F.: Jelbeszéd. Bp., 1978. Szépirodalmi. (K.F. összegyűjtött művei) II. kötet. 283–309. l. Az idézett rész a 296–299. lapokon.
- ¹⁶ Nem így Karinthy legjobb „tanítványának”, SZATHMÁRI Sándor *Gépvilág* című regényében. Itt az emberek a központi számítógép ellen vívott sziszifuszi küzdelmének végén atomtámadással próbálkoznak, de önmaguk veszét okozzák. Az emberiség eltűnt a Föld felszínéről. De

„a Földön azonban nem halt ki az élet, sőt sohasem látott burjánzásnak indult. Az erdőket, vadakat ember nem irtotta; szabadon szaporodtak. A vezérgép pedig nemcsak nem vette át az ember irtó szerepét, hanem minden élőlénynek igyekezett hasznára lenni....” Később egy sajátos paradoxon következtében mégis megsemmisül minden szerves élet, csak a gépek élnek a kopár kövek, steril vizek között. Mert a gépek rájöttek: „Elérkeztünk a leghasznosabb állapothoz, a szenvedésmentes élethez, a szervetlen anyag életében.” (Szathmári Sándor: Gépvilág és más fantasztikus történetek. Bp., 1972. Gondolat. 5–86. l. Az idézetek a 79. és 81. lapon olvashatók.)

- ¹⁷ KARINTHY Frigyes: Két hajó. In.: K.F. Két hajó. Bp., 1915. Atheneum. 13–35. l. – Második, átírt kiadás = K.F.: Két hajó. Bp., 1928. Atheneum. (K.F. munkái X. kötet) 13–31. l. Az idézetek is innen. Jelen rész a 15. lapon olvasható. [Itt jegyezném meg, hogy a novella első megjelent változatát Karinthy egyik tárgyi tévedéseket tartalmazó írásaként tartják számon, s ezt szövé is teszik neki: Dr. Kovács Gábor debreceni egyetemi tanár *Karinthy mint történész* (Vágóhíd, 1918. 28. sz. – közli: FRÁTER Zoltán: Mennyei riport Karinthy Frigyesről. Bp., 1987. Magvető, 27. l.) című glosszájában hívja fel az olvasók (és a szerző) figyelmét arra, hogy amit Karinthy a novellában ír, történelmi lehetetlenség. Merthogy a novella első változatában Kolumbusz (1451–1506) Galileit (1564–1642) emlegeti, ami ugye a felfedező halála és a csillagász születése közötti ötvennyolc év miatt valóban meglepő fordulat. (Bár egy novellában semmi sem lehetetlen.) Karinthy ezután átírta a novellát: az 1915-ös, azonos című kötetben megjelent novellában még emlegetett Kopernikust és Newtont a későbbi kiadásokban elhagyja, Galileit pedig vagy Regiomontanuszal helyettesíti, vagy „tudósok” gyűjtőnéven hívja. Szalay Károly szerint ez nem tévedés, hanem szándékos anakronizmus. Ugy véli, a tények ilyen „megkavarása” „a mondanivaló szemszögéből hiteles” és Karinthy „nagyon is tudatosan és jelképtartalommal emlegetett közismert történelmi neveket” (SZALAY Károly: Minden másképpen van. 45. l.)]

¹⁸ Im.: uo.

¹⁹ Im.: 16. l.

²⁰ Im.: 28. l.

²¹ Im.: 18–19. l.

²² Im.: 31. l.

- ²³ KARINTHY Frigyes: Swift Gulliverjéről. Budapesti Hírlap, 1915. 103. sz. = K.F.: Felvesznek a csecsemőklinikára. Bp., 1992. Editorg Kiadó. (S.a.r.: Urbán László) 103–108. l. Az idézet a 106. oldalon olvasható.

²⁴ Im.: uo.

²⁵ Im.: 108. l.

- ²⁶ KARINTHY Frigyes: Üzenet a palackban. In.: K.F.: Üzenet a palackban. Bp., 1938. Cserépfalvi Kiadó. = K.F.: Nem mondhatom el senkinek. Bp., 1982. Szépirodalmi Könyvkiadó. (K.F. összegyűjtött művei) 160. l.

- ²⁷ KARDOS LÁSZLÓ: Karinthy Frigyes. In.: K.L. Közel és távol. Bp., 1966. A részletet Szalay Károly *Minden másképpen van* című kötetének 84. lapjáról idézem. ” (Kiemelés tőlem – B.T.)

- ²⁸ KOLOZSVARI GRANDPIERRE Emil: Szépjegyzetek a legnagyobb magyar humorista életművére. In.: K.G.E.: Eretnek esszék. 359–423. l. Az idézetek a 401–404. lapokon olvashatók. Idézi továbbá fenti könyvében Szalay Károly, a 87. lapon. (Kiemelés tőlem – B.T.)

- ²⁹ Itt tartom fontosnak megjegyezni, hogy G.F. CUSHING Swift (és Wells) nyilvánvaló hatása mellett, vagy inkább helyett említi meg Samuel BUTLER nevét. Az angol szerző 1835 és 1902 között élt, és szatirikus regényeivel, mindennek előtt az 1872-ben megjelent *Erewhon* (visszafelé: Nowhere, azaz magyarul: Seholsem, pontosabban Meslohes) című regénye szintén utaztató regény. Butlerről Babits Mihály is, Szerb Antal is ír irodalomtörténetében (Babits: Az európai irodalom története. Bp., é.n. [1933] Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt. II. kötet 633. l. és Szerb: A világ-irodalom története. Bp., 1941. = Sz.A.: Bp., 1999, Magvető. 720–721. l.), viszont Karinthy sehol nem tesz utalást rá, nem ír róla paródiát, mint a fenti két szerzőről igen. Cushing mégis erősebbnek véli a Butler-hatást Swifténél. Írja, hogy Karinthy Swift művének „keretét átvette, hogy saját gondolatmenetét szabadjára eressze egy fantasztikus, de irodalmilag mégis ismerős világban. [...] Ka-

rinthy Faremidója és Capilláriája nem folytatása a Gullivernek, más a céljuk és más a gondolat-körük.” (Kiemelés tőlem – B.T.) Bizonyítása arra alapul, hogy Karinthy gulliveriádájának végkicsengése végülis pozitív, nem a swift-i teljes kiábrándulás hangján szólal meg. A tartalmi-világ-nézeti-stílusbeli hasonlóságokra is felhívja a figyelmet: „*Erewhonban a betegség bűn, tehát a betegek börtönbe kerülnek*”; „*az egész országban tilos a gépek használata, mert féltő, hogy idővel maguk a gépek annyira fejlődnek, hogy az emberektől átveszik a hatalmat*” stb. Erewhonból a hős maga gyártotta léghajóval menekül, de húsz év múlva visszatér (*Erewhon Revisited*, 1902). KÉRY László Butler *Minden testnek útja* című regényéhez írt előszavában említi továbbá, hogy Butler „*Darwin a gépek közt*» címen cikket írt arról, hogy amennyiben az élőlény nem más, mint rendkívül bonyolult szerkezet, akkor a gép is élőlénynek tekinthető”, de ez Butlernek „*valójában a darwinizmussal szemben támasztott legkomolyabb ellenvetése*”. Cushing megállapítása érdekesnek tűnik, további vizsgálódás lehetőségét rejti. Egyelőre azonban – véleményem szerint – nem több: Karinthy ugyanis mindig írt szeretett, rá hatást gyakorló szerzőiről. (CUSHING, G.F.: Bíráló álruhában. In.: Bíráló álruhában. Tanulmányok Karinthy Frigyesről. (Szerk.: Angyalosi Gergely) Bp., 1990. Budapest Főváros XI. ker Polgármesteri Hiyatal – Maecenas Könyvkiadó). 135–145. l. Az idézetek a 140–141. oldalon olvashatók. Illetve: KÉRY László: Samuel Butler és a „Minden testnek útja”. In.: S.B.: Minden testnek útja. Bp., 1972. Magvető. 5–22. l. Az idézetek a 17. oldalon olvashatók.

³⁰ DÉRCZY Péter: Epikus hagyomány és személyiségválság. (Karinthy Frigyes szépprózájáról). In.: Bíráló álruhában. 20–33. l. Az idézetek a 25. oldalon olvashatók.

³¹ Im.: 25–26. l.

³² KARINTHY Frigyes: Utazás Faremidóba. 106. l. (Kiemelés tőlem – B.T.)

³³ Im.: 15. l.

³⁴ Im.: 17. l.

³⁵ Im.: 22. l.

³⁶ Im.: 66. l.

³⁷ Im.: 11–12. l.

³⁸ Im.: 12. l.

³⁹ Im.: 51–52. l. (Kiemelés tőlem – B.T.)

⁴⁰ Im.: 67. l. (Kiemelés tőlem – B.T.)

⁴¹ Im.: 85–86. l. (Kiemelés tőlem – B.T.)

⁴² Im.: 24–25. l.

⁴³ Im.: 75. l.

⁴⁴ Im.: 76. l.

⁴⁵ Im.: 26. l.

⁴⁶ Im.: 40–41. l.

⁴⁷ Im.: 30–31. l.

⁴⁸ Im.: 21. l.

⁴⁹ Im.: 47. l.

⁵⁰ Im.: 84. l.

⁵¹ Im.: 66–67. l.

⁵² Im.: 54. l.

⁵³ Im.: 88. l.

⁵⁴ Im.: 98–99. l.

⁵⁵ Im.: 114. l.

⁵⁶ Im.: 113–114. l.

⁵⁷ Im.: 109. l.

⁵⁸ Im.: 111. l.

⁵⁹ Im.: 110. l. (Itt jegyezném meg, hogy Szathmári Sándor átvette ezt az ötletet. Kazohiniában nincs fölösleges anyag. A hinek az állatok és emberek testrészeit „újrahasznosítják”, tápláléknak vagy „gyógyászati és ipari célokra”)